

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2024/01/fogalomhalok-az-altalanos-iskolai-tortenelemtanitasahoz-a-2020-as-kerettanterv-alapjan-14-04-06/>

Fogalomhálók az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

Először az 1978-ban bevezetett általános iskolai történelem-állampolgári ismeretek tarterv tartalmazta a történelmi fogalmakat, tematikailag is rendezett formában. Szebenyi Péternek ezt a kezdeményezését folytatta Foki Tamás, amikor – immár a marxista ideológiai sallangoktól (pl. törvényszerűségek, világnézeti-erkölcsi-politikai követelmények, osztályharcok) megfosztottan – az 1995-ben megjelent Nemzeti alaptantervhez is elkészítette a fogalmak összefüggésrendszerét. Azóta jelentősen változott a tantervi és fogalomrendszer: 2000-ben kerettantervek születtek, 2012-ben pedig azon belül megjelentek az értelmező és tartalmi kulcsfogalmak, melyek a 2020-as kerettantervekben megerősítést nyertek. Mi jelen írásunkban azonban ezek mellett elsősorban a tanórákon és tankönyvekben használatos „hétköznapi” tartalmi fogalmakkal foglalkozunk, azokat témánkénti rendszerbe foglalva, az általános iskolai történelemtanítás tervező munkájának és napi gyakorlatának segítése céljából.

Az 1978-ban bevezetett történelem-állampolgári ismeretek tarterv útmutatója hálókba rendezve tartalmazta a történelmi fogalmakat azzal, hogy „... a konkrét tények ismeretén nyugvó világos fogalmak ... csak abban az esetben szolgálhatják hatékonyan a tanulók szemléletének ... fejlesztését, ha jól áttekinthető logikus rendszert alkotnak ...”¹ Foki Tamás, amikor az 1995-ben megjelent Nemzeti alaptantervhez is elkészítette a fogalmak összefüggésrendszerét, a következő magyarázatot fűzve hozzá: „A fogalmi hálók nem fedik le a teljes történelmi anyagot, hanem különböző metszetekben át- meg átszabják azt. Közöttük nagyobb számban található az új ismeretanyagokra, vagy új szemléletre vonatkozókat. Ilyen például a vallások és egyházak legfontosabb fogalmait bemutató ábra. Ugyanúgy fontosnak tartottuk a technikatörténeti, eszmetörténeti jogtörténeti, kultúrtörténeti összefüggések megjelenítését is.” Hozzáteszi, hogy bár „a fogalmak túlnyomó többsége a Nemzeti alaptanterv fogalomrendszerével azonos, illetve arra épül”, de „a fogalomrendszer magába foglalja más műveltségterületek egyes fogalmait is.”²

Mindehhez hozzátehetjük, hogy a történelmi fogalmak nagyon differenciáltan kezelendők, mert jelentős minőségi, tipizálási és feldolgozásukat illetően történelemmethodikai különbségek is vannak közöttük. A fogalomkutatással kapcsolatban már az 1960-as évek óta jelentek meg könyvek pszichológus³ és történelemdidaktikus kutatóktól⁴ egyaránt. Az utóbbi időkben Kojanitz László foglalkozik a témával. A Történelemtanításban a kulcsfogalmakkal kapcsolatban – melyek először az 2012-es tantervekben jelentek meg – egy három részből álló sorozatot jelentetett meg az értelmező fogalmak tanításával és tanulásával kapcsolatban,⁵ legutóbb pedig *A történelmi fogalmak tanításának nehézségei*⁶ összefoglalására is vállalkozott. Fő jellemzője írásainak, hogy a történelmi fogalmakat mindig a történelmi gondolkodás kontextusában vizsgálta, bár a történelmi lexikák (fogalmak, személynevek, kronológiai és topográfiai adatok) egyik fontos eleméről van szó. Mi most beszéljünk az

Fogalomhálók az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

értelmező fogalmak helyett a tartalmi fogalmakról, melyek az alábbi fogalomábrákban zömmel szerepelnek.

A történelmi fogalmakhoz általában azokat a fogalmakat soroljuk, amelyek a múlt társadalmi valóságának a lényegét történelmi (idő- és térbeli) kapcsolataiban, váltoásaiban általánosítják, azaz tartalmuk történelmi összefüggést foglal magába. A történelmi megismerés végcélja nem a fogalomalkotás, hanem a múlt valóságának a feltárása. Éppen ezért nem fogalmakról, hanem fogalmakban gondolkodunk. Fontos áttekintenünk a történelmi fogalmak jellemzőit egy korábbi munka alapján, mely szintén Szébenyi Péter kutatásain alapul.

1. A történelmi fogalmak nem csupán a történelmi tények közös vonásait, jellemző, lényeges, meghatározó jegyeit összegzik, hanem a „*konkrét és az absztrakt, az egyes és az általános egységét*” testesítik meg. (Pl. Amerika felfedezése és a felfedezések általában.)
2. A történelmi fogalmakban mindig emberi, társadalmi kapcsolatok, ember és ember, ember és a természet, az ember és az általa létrehozott dolgok közötti összefüggések, kölcsönös történelmi viszonyok összegződnek.
3. A történelmi fogalmak tartalma időtől és helytől függően változik – például mást jelentett a demokrácia Periklész korában, mint a XX. században –, sőt azonos időben is más lehet a fogalom tartalma, mint például a munkanélküliségnek az állástalanok és a statisztikusok körében.
4. Nyelvi szempontból a fogalom a történelmi ténynél egyszerűbb, mert rendszerint egyetlen szóval vagy szókapcsolattal fejezzük ki (rabszolga, Mohács, Eger ostroma, a trianoni békeszerződés). Tartalmilag viszont a fogalom az összetettebb.⁷

Számos csoportosítása lehetséges a fogalmaknak, például szerkezetileg egyszerű és összetett, tartalmuk szerint konkrét és absztrakt, terjedelmük szerint egyedi és általános, didaktikai szempontból új és bővítendő fogalmakról is beszélhetünk. Kojanitz László idézett munkájában az *értelmező és tartalmi kulcsfogalmak* mellett megkülönböztet *egyedi*, adott történelmi kontextushoz kötődő *fogalmakat* (pl. hiánygazdaság, gulyáskommunizmus), különböző történelmi kontextusokban is előforduló *általános fogalmakat* (pl. forradalom, restauráció), valamint ún. *kolligációs fogalmakat*, melyek különböző eseményeket és jelenségeket fűznek össze egy közös gyűjtőfogalom alá (pl. felvilágosodás, hidegháború).⁸

Gyakorlati problémát jelent tantervkészítők, tankönyvírók és gyakorló tanárok számára is a fogalmak száma, mennyisége. Bár az 1978/80-as általános iskolai történelem-állampolgári ismeretek tanterv által előírt fogalmak száma egyetlen évfolyam anyagához is több (5. osztály: 207!) mint a jelenlegi teljes tantervileg előírt fogalomkészlet (190), mégis jogosan sokallható a tantervi fogalmak jelenlegi mennyisége. Már csak azért is, mert ehhez a tankönyvírók is hozzáteszik a maguk fogalomkészletüket, a tanító tanárok úgyszintén. Ugyanakkor fogalomhálóink jól mutatják, hogy pusztán a jelenlegi **kerettanterv fogalmai** alapján – melyeket **vastag betűvel jelöltünk** – nem lehet témákat feldolgozni, hiszen a fogalmak történelmi szaknyelvünk alapját is jelentik. Ezért lényegesen több fogalmat jelenítenek meg fogalomhálóink, melyek viszont így alkalmasak tematikus áttekintésekre a politika-, a társadalom-, gazdaság-, eszme-, vallás-, tudomány- és kultúrtörténeti szempontból egyaránt.

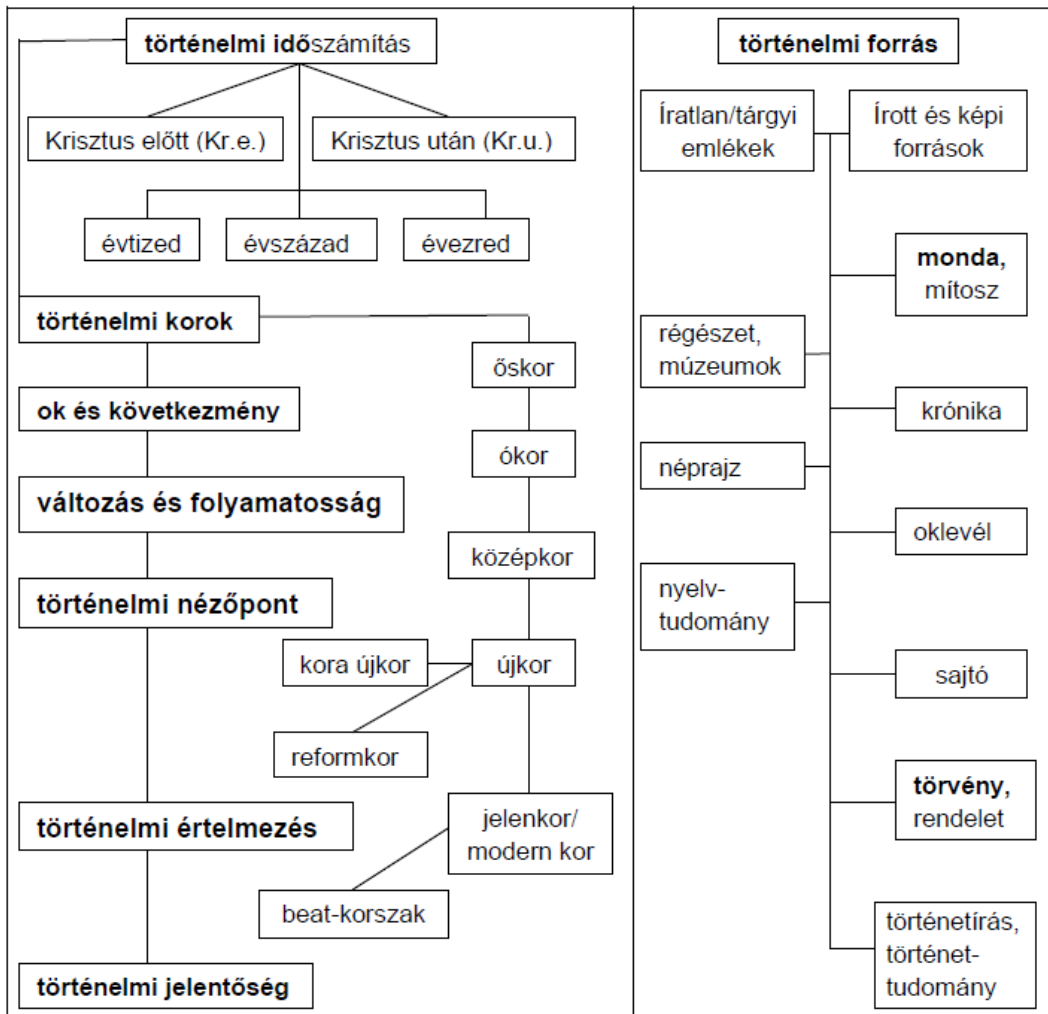
Célszerűnek látszik tantervi témakörönként is ilyen fogalomhálók összeállítása a történelmi szemlélet formálása, az összefüggések jobb felismerése érdekében. Egyet ne tegyünk, hogy

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

fogalmakat „magoltassunk” tanulóinkkal, mert azokat nem meghatározni, hanem elsősorban használni kell tudni. Mivel az alapok az általános iskolában létesülnek, ezért ennek az iskolatípusnak igyekeztünk a segítségére sietni.

A szerkesztő Katona András

I. Értelmező történelmi kulcsfogalmak

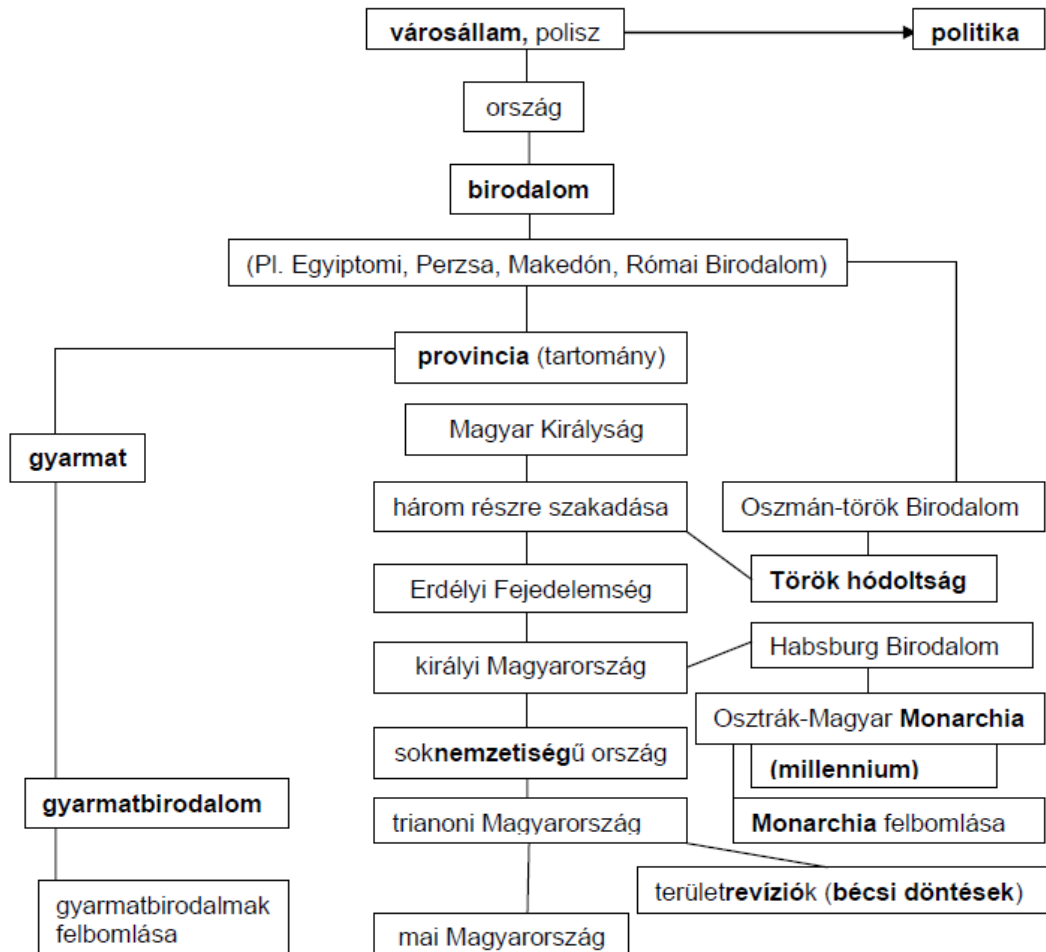
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

II. Politikai tartalmi fogalmak

1. Az állam területe
2. Államformák
3. Államszervezet (törvényhozó és végrehajtó hatalom)
4. Törvények, törvényhozás
5. Jogszolgáltatás
6. Politikai jogok – emberi jogok
7. Fegyveres erők – háborúk
8. Nemzetközi kapcsolatok

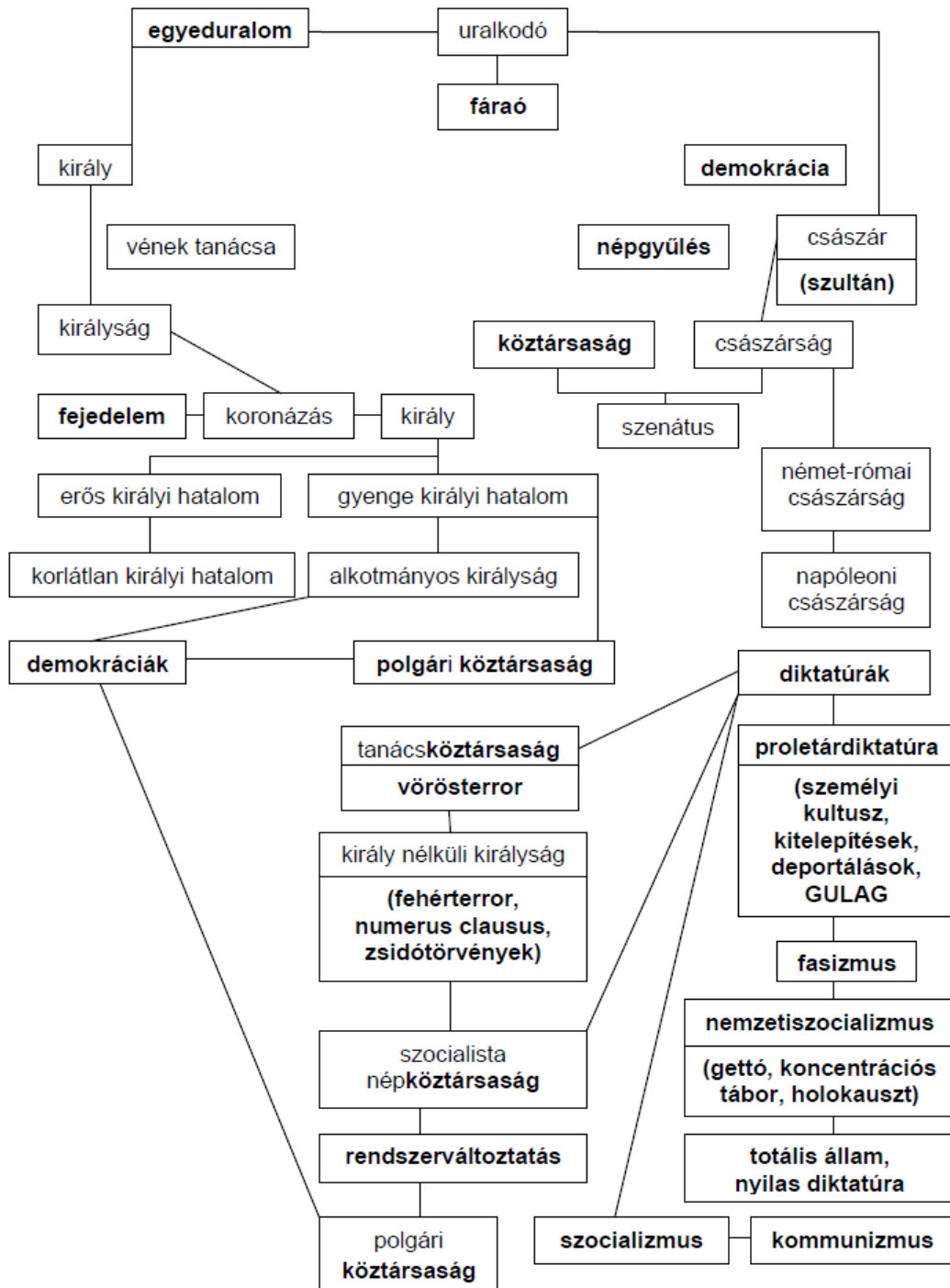
Kulcsfogalmak: politika, állam, államszervezet, államforma, köztársaság, egyeduralkodó, törvény, birodalom, demokrácia, jog, monarchia, önkormányzat.

II. 1. Az állam területe

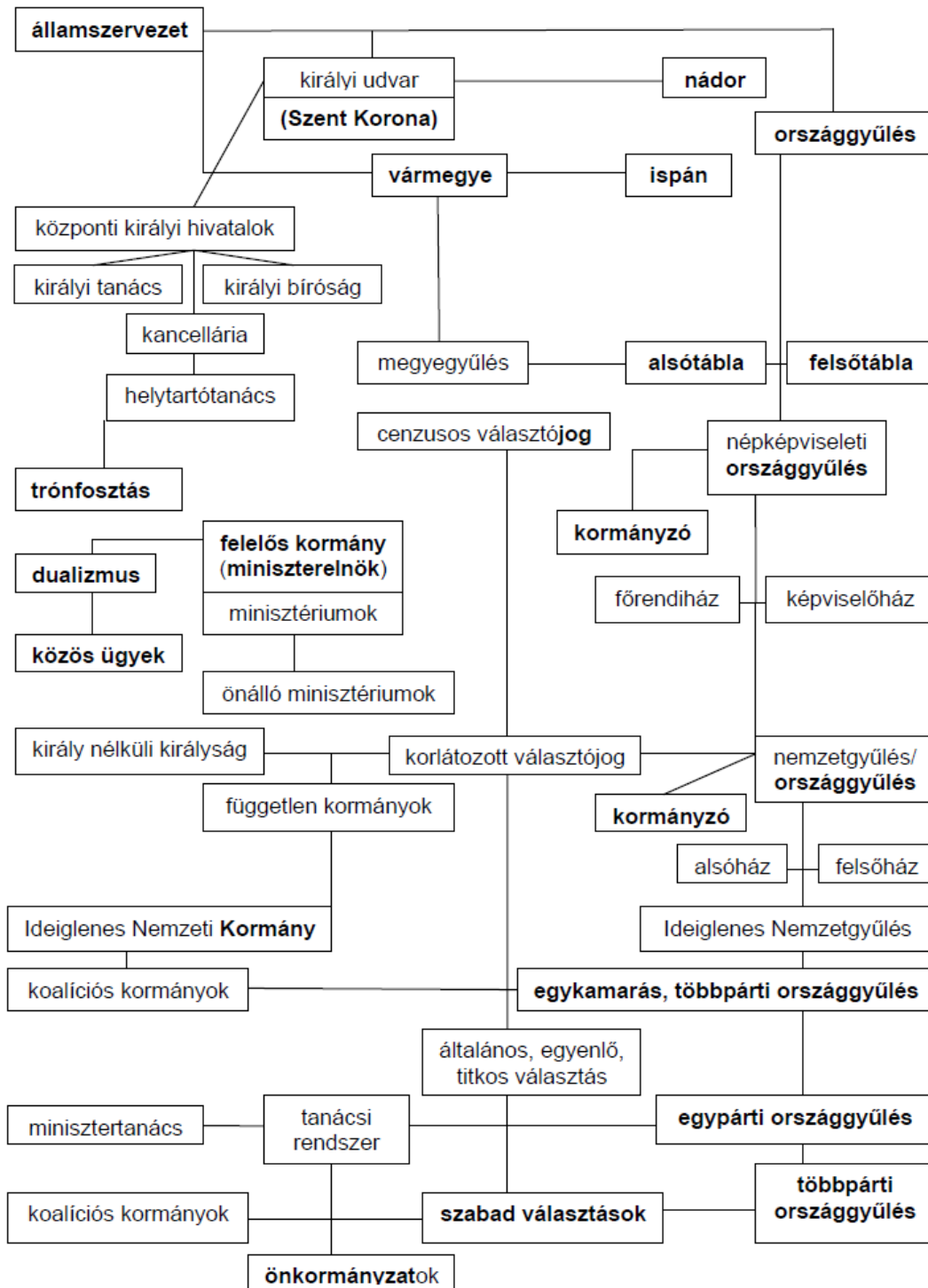
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

II. 2. Államformák

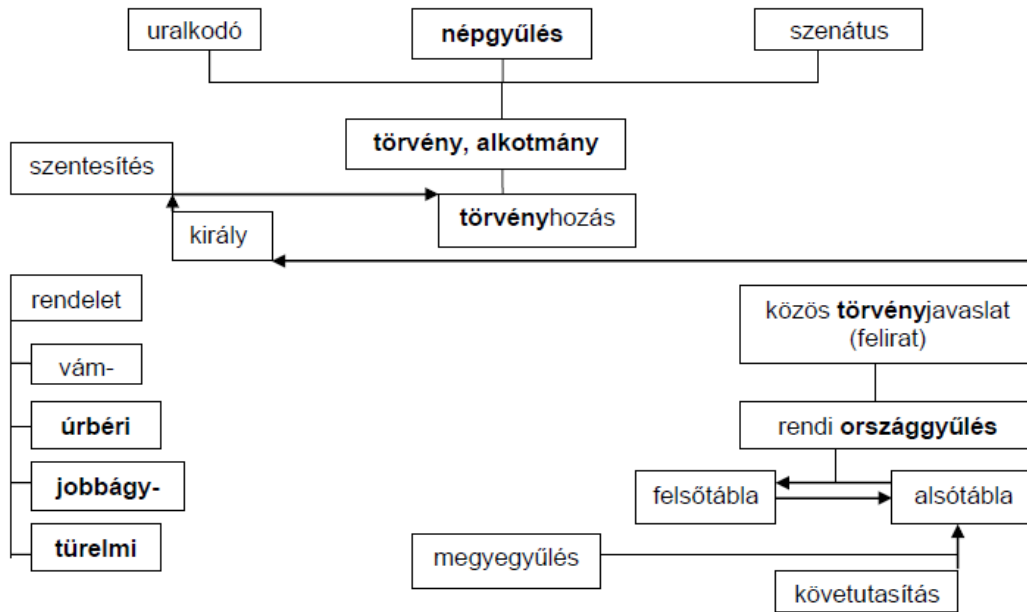
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

II.3. Államszervezet

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

II. 4. Törvények, törvényhozás

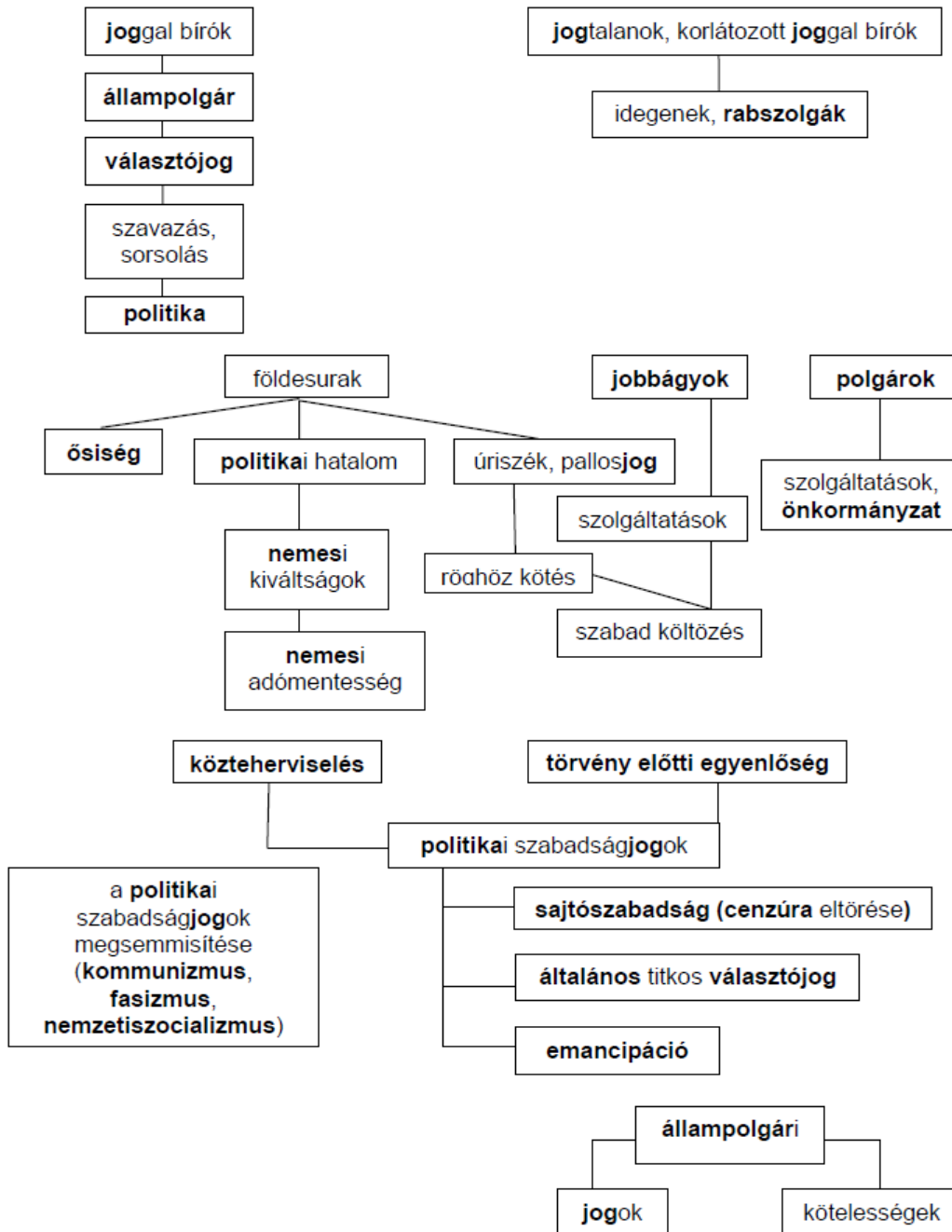

II. 5. Jogszolgáltatás

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

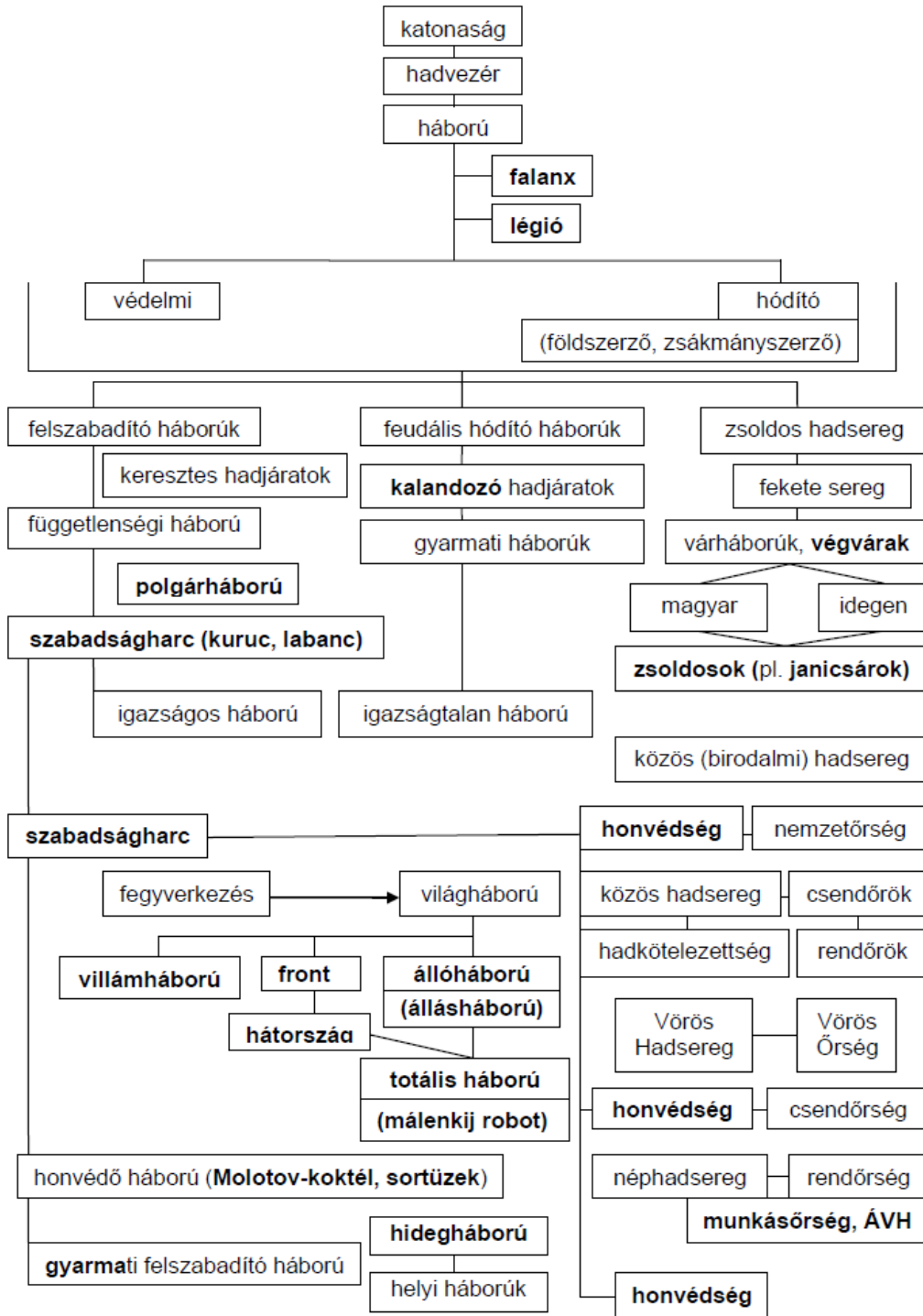
II. 6. Politikai jogok – emberi jogok

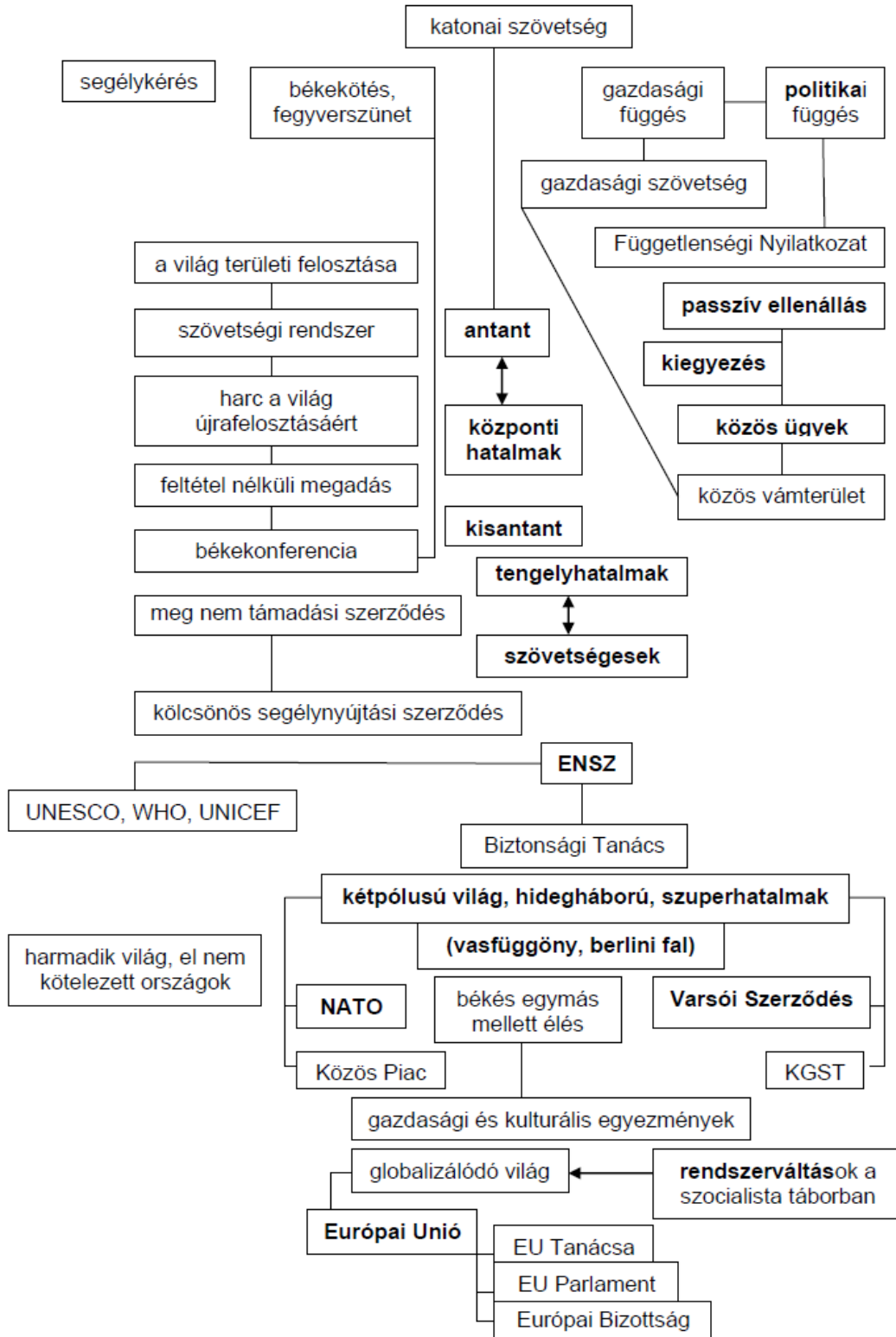
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

II. 7. Fegyveres erők – háborúk

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

II. 8. Nemzetközi kapcsolatok

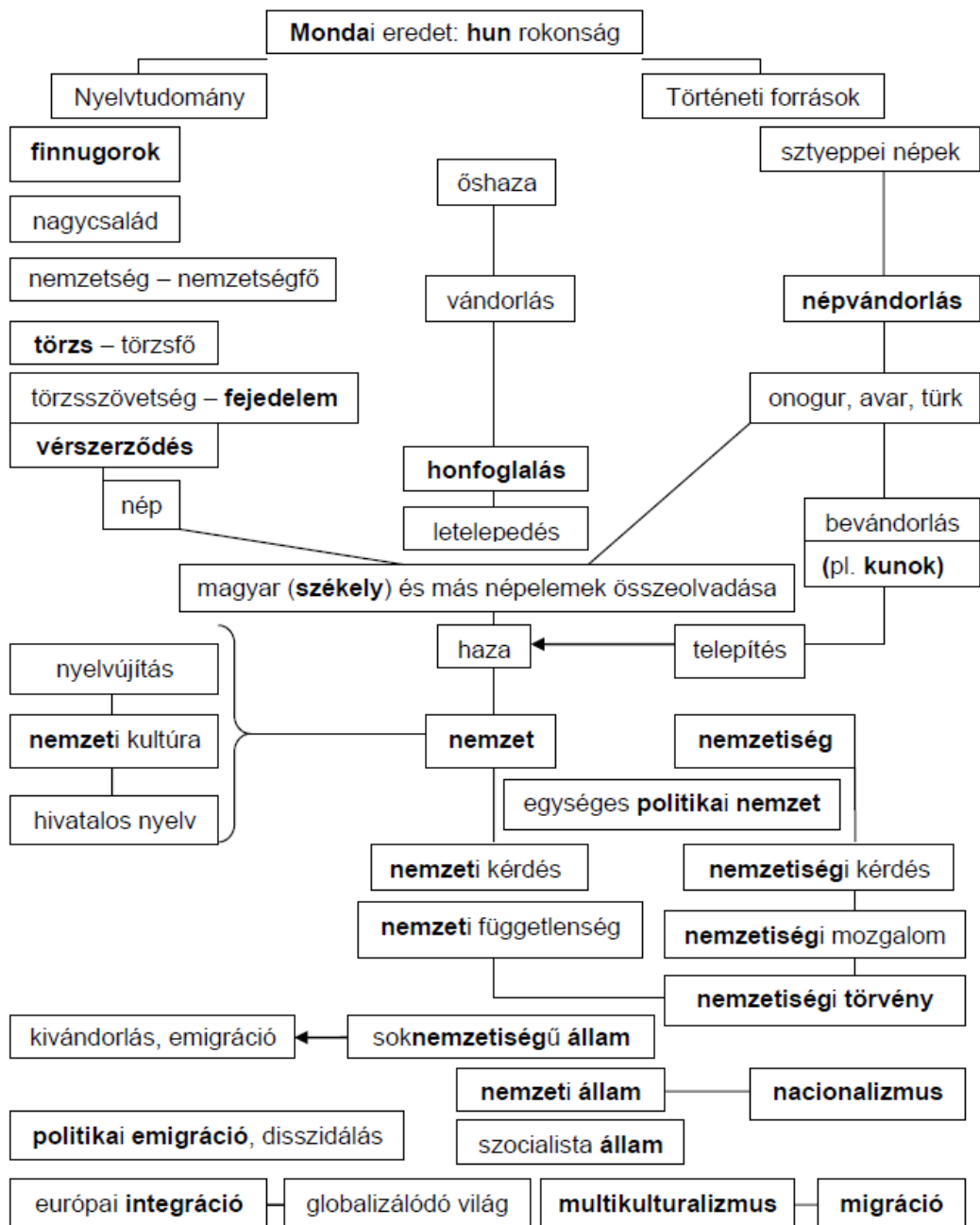
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

III. Társadalom

1. Nép – nemzet
2. Társadalmi rétegek, csoportok
3. Pártok – szervezetek

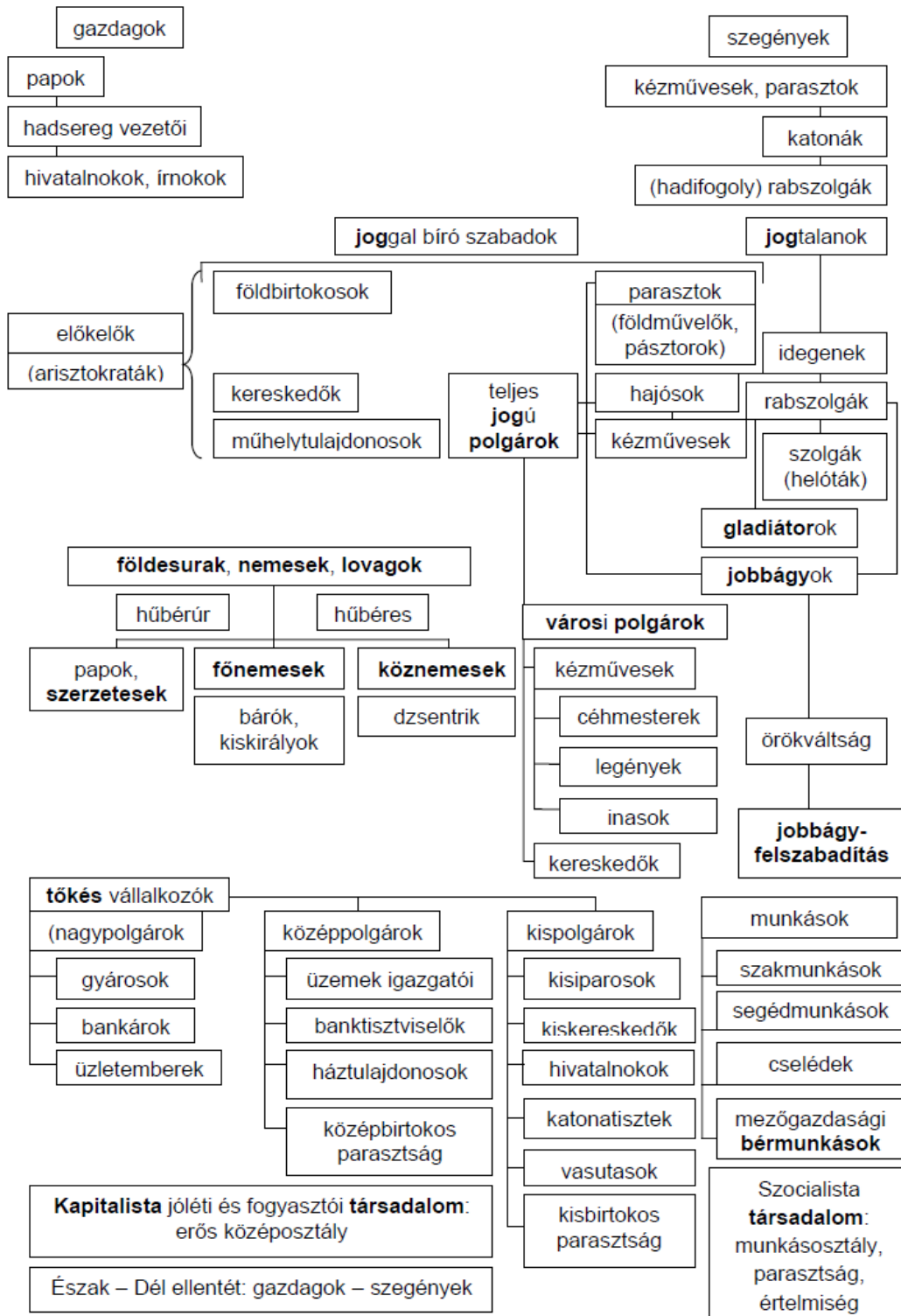
Kulcsfogalmak: társadalom, társadalmi csoportok, életmód, nemzet, város, falu, népcsoport, társadalom, társadalmi csoport/réteg, életmód, nemzet, nemzetiség, migráció, város, falu, népcsoport.

III. 1. Nép – nemzet

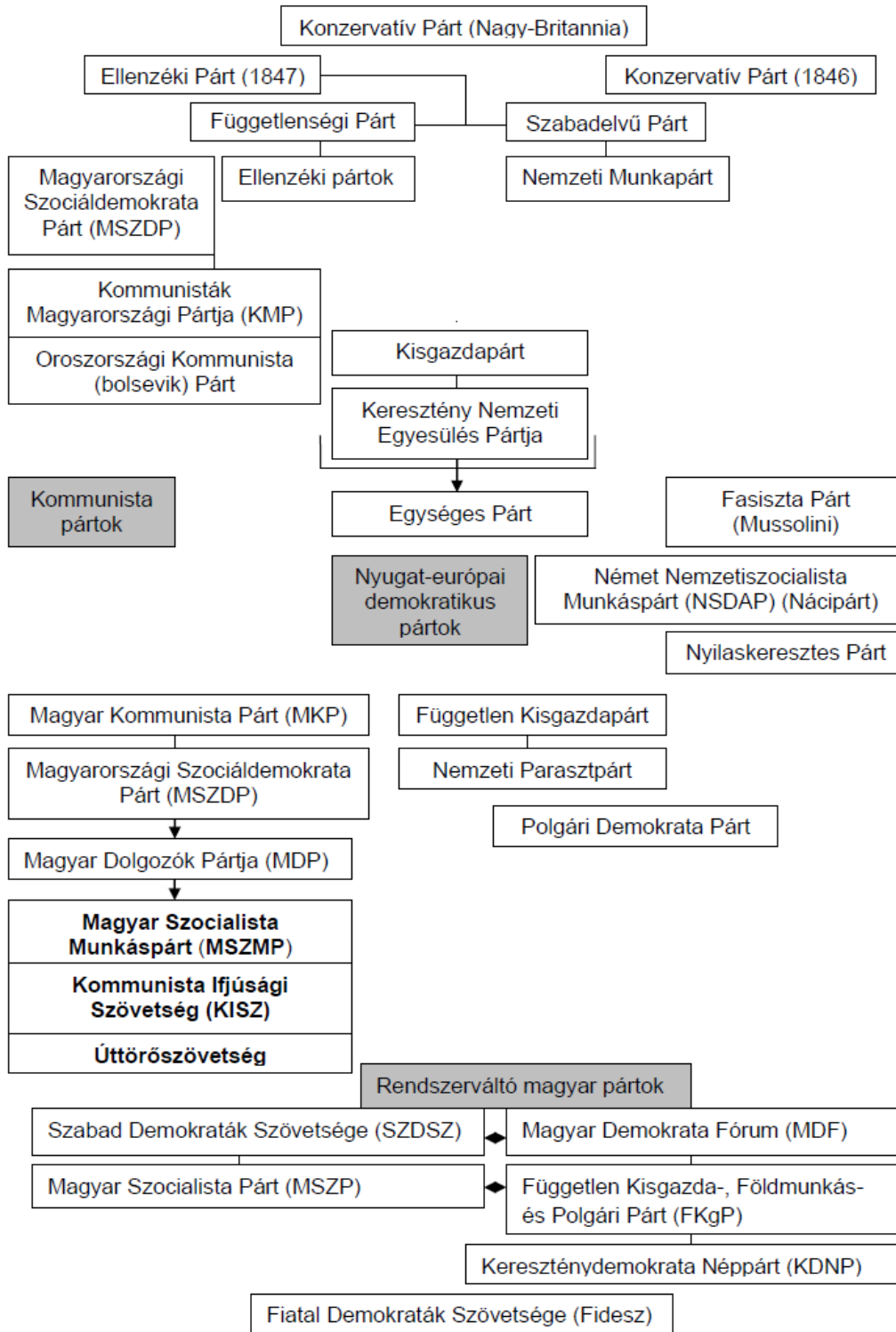
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

III. 2. Társadalmi rétegek, csoportok

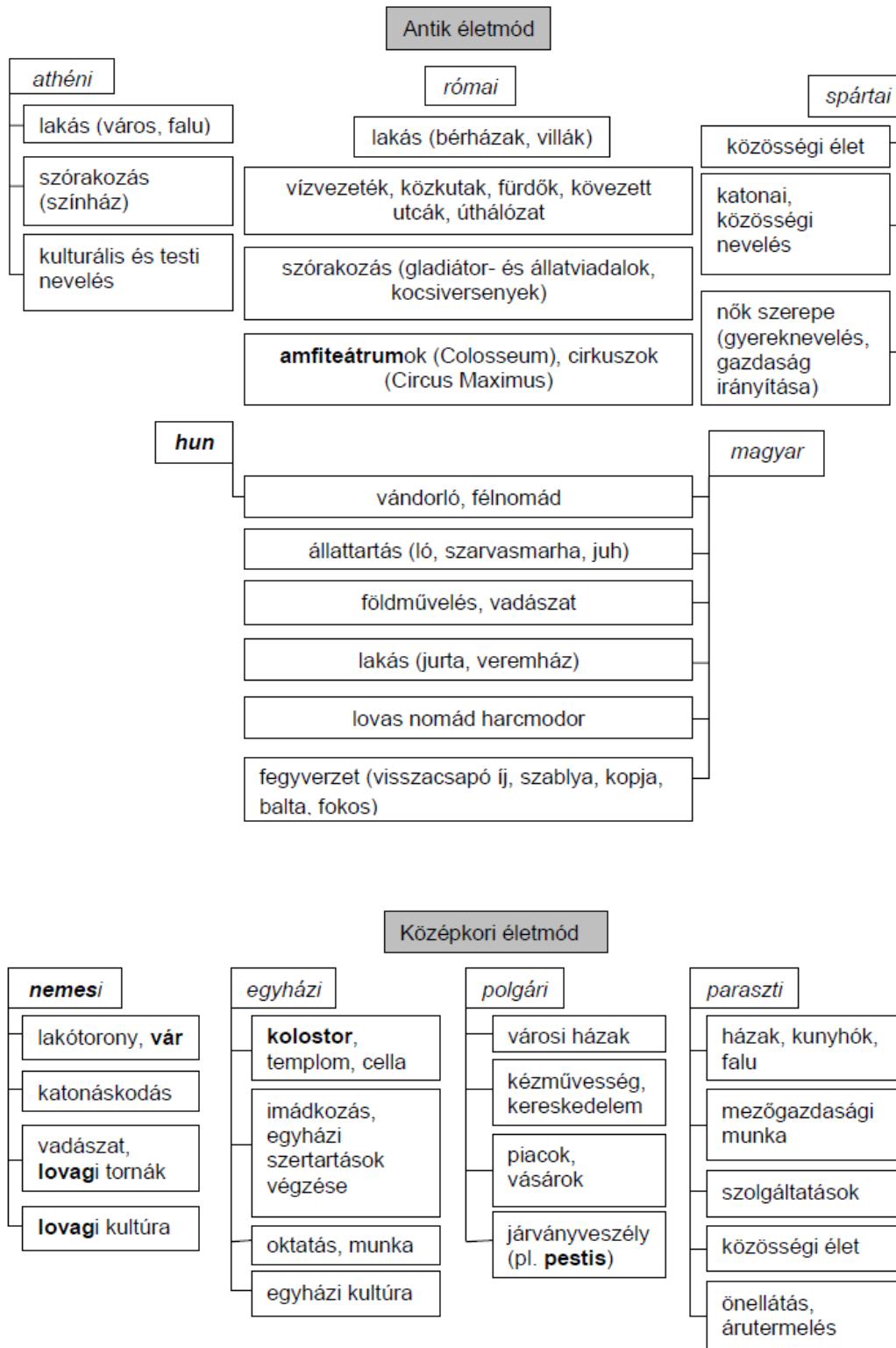
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

III. 3. Pártok – szervezetek

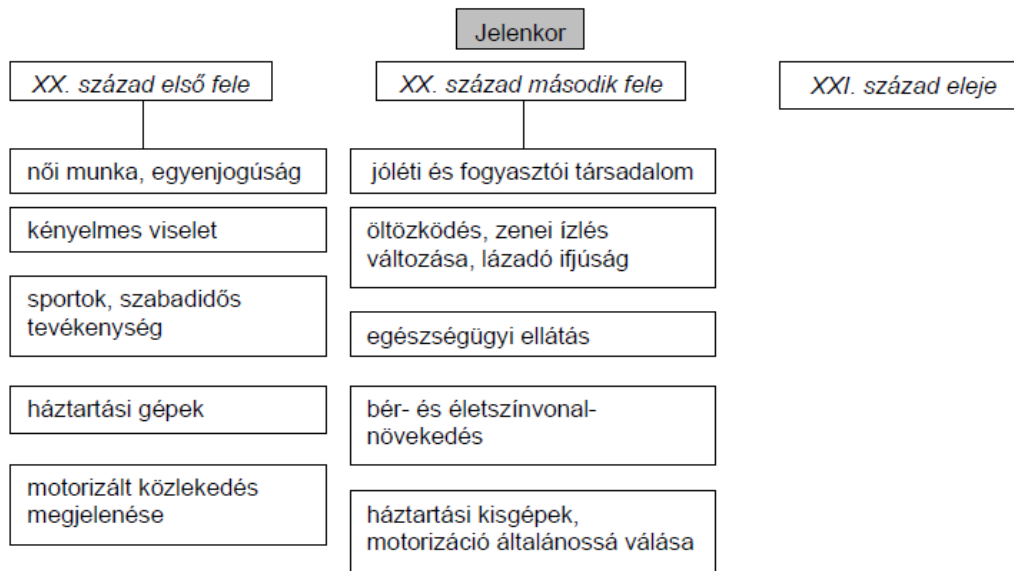
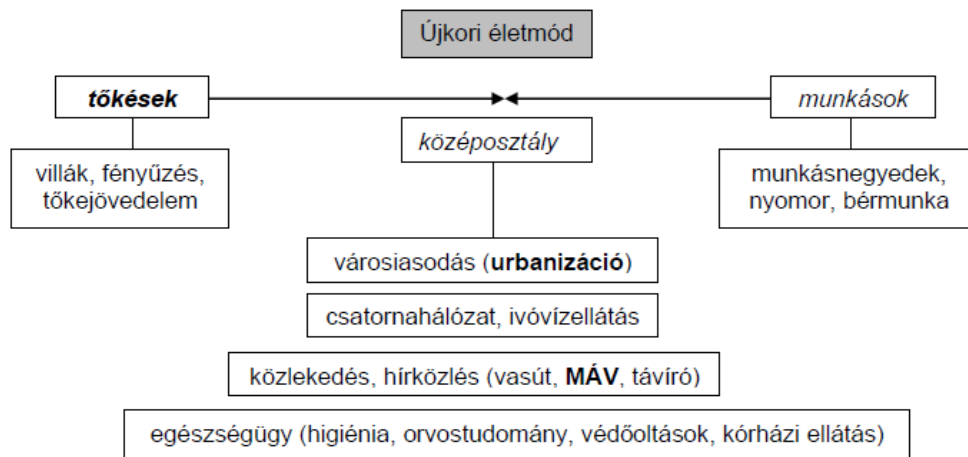

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

III. 4. Életmód

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

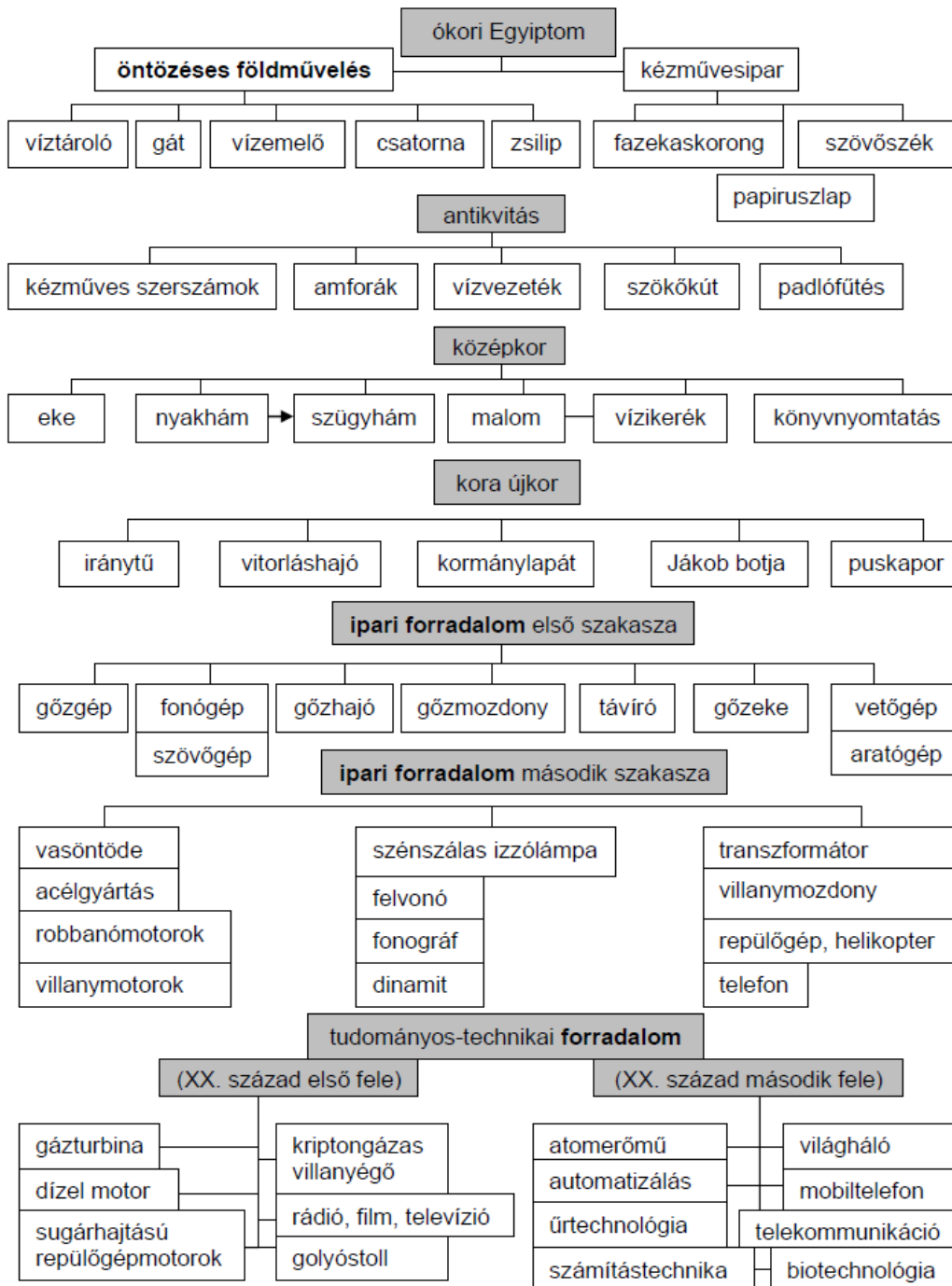
IV. Gazdaság

1. Munkaeszközök, technikai találmányok
2. A gazdasági élet fő jellemzői
3. A termelés szervezeti keretei, az elosztás módja
4. Kereskedelem, pénzgazdálkodás
5. Közlekedés, hírközlés
6. Települések

Kulcsfogalmak: gazdaság, kereskedelem, piac, adó, pénz, mezőgazdaság, ipar, önellátás, árutermelés.

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

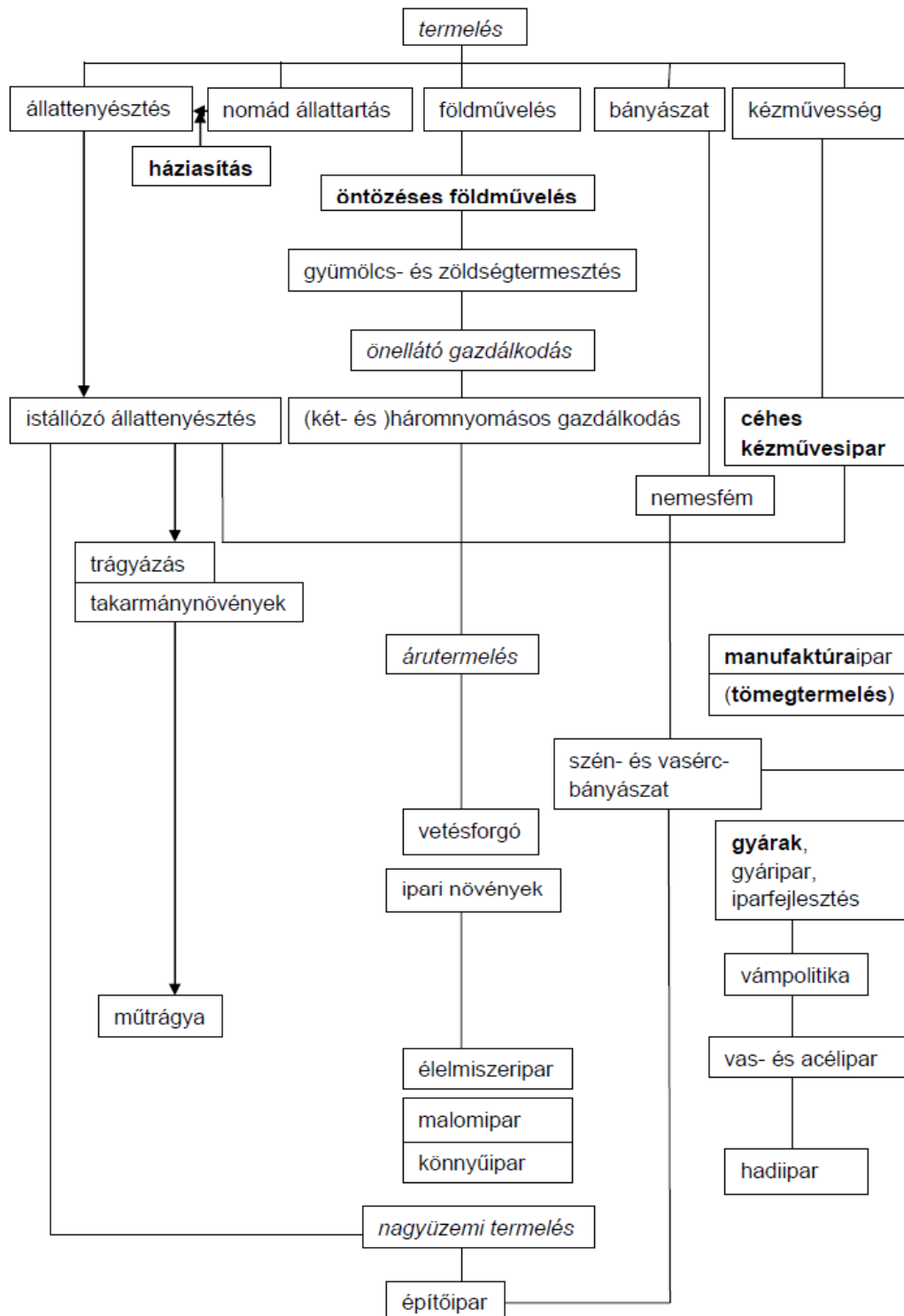
IV. 1. Munkaeszközök, technikai találmányok

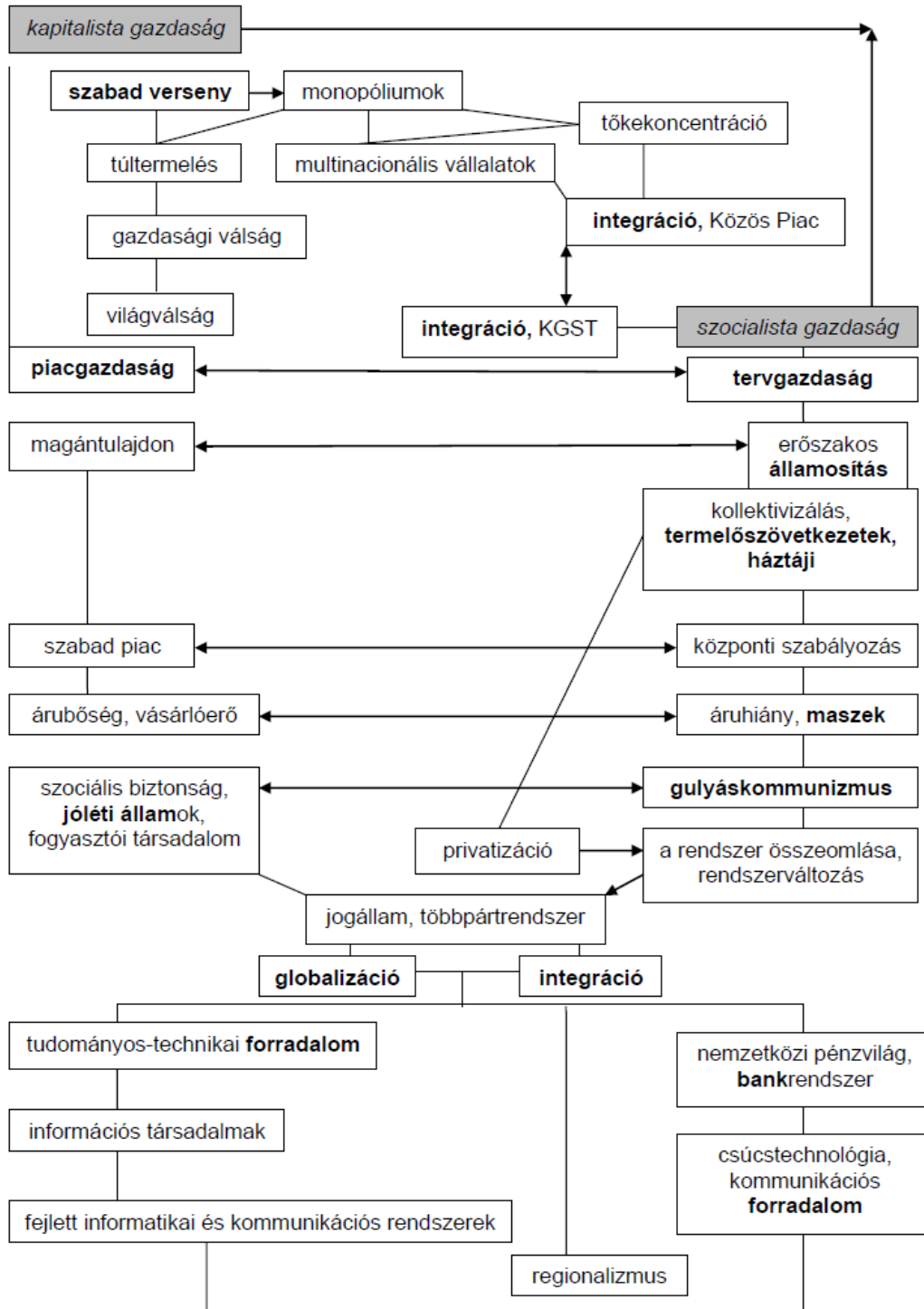

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

IV. 2. A gazdasági élet fő jellemzői

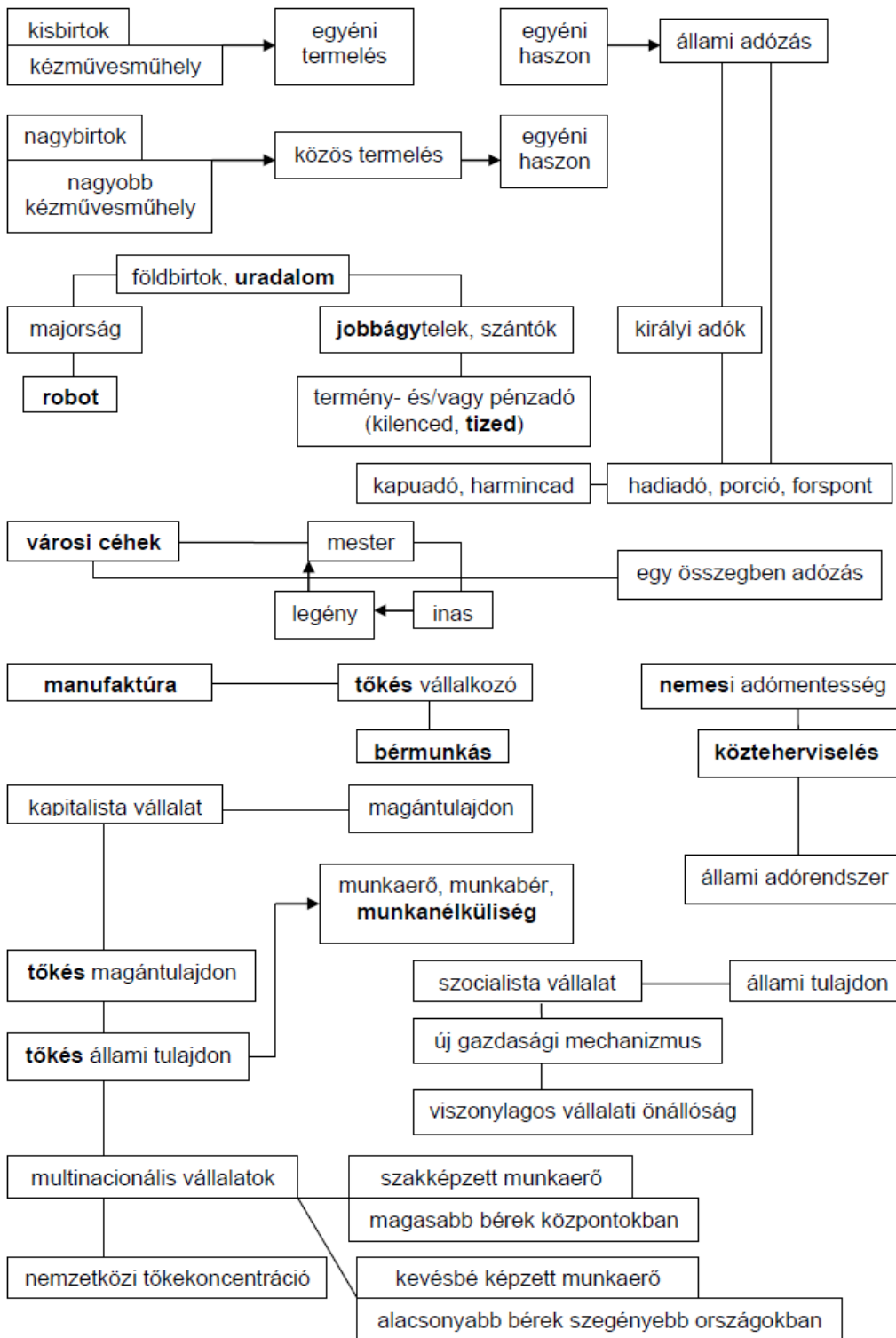

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

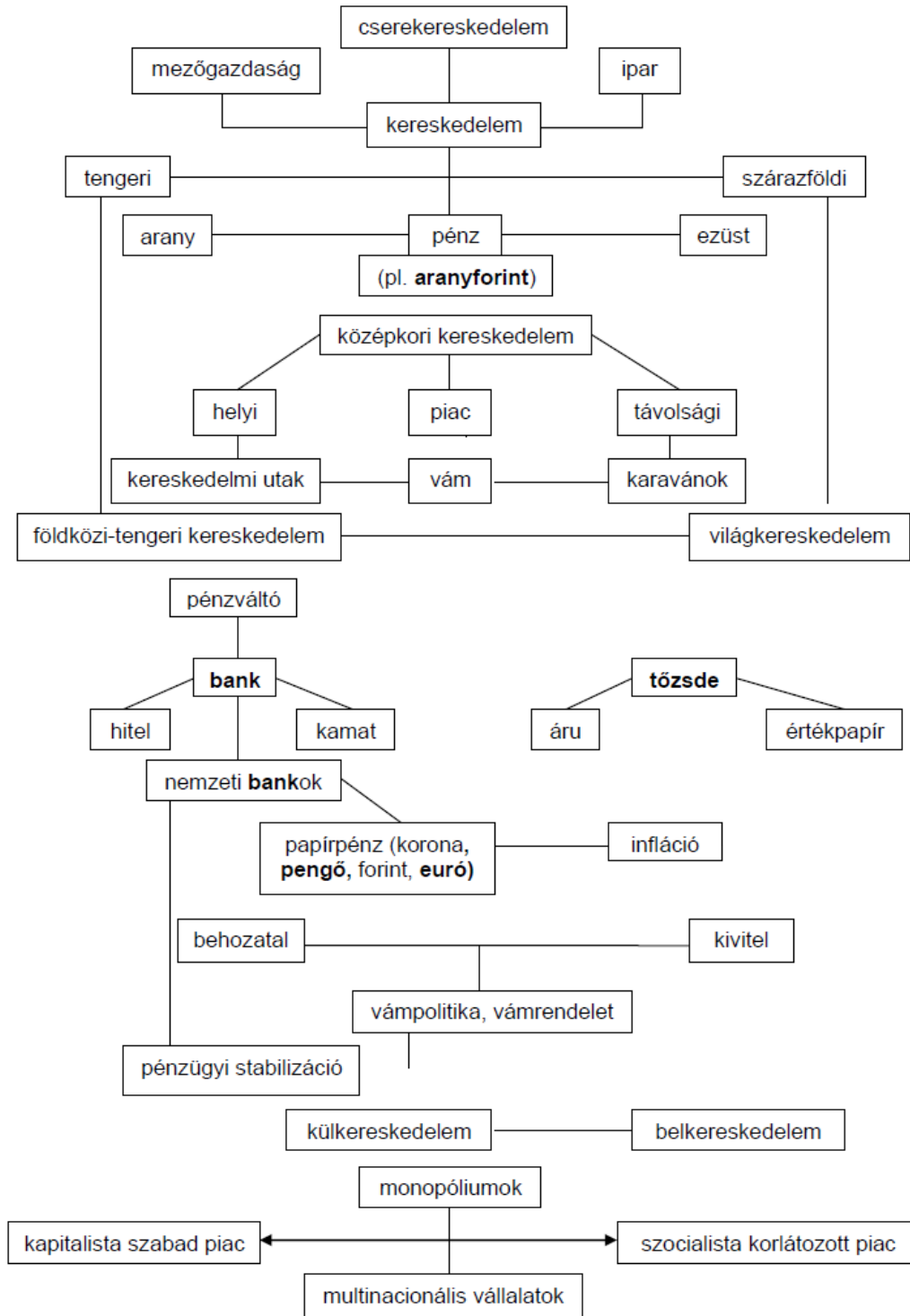
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

IV. 3. A termelés és elosztás módja

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

IV. 4. Kereskedelem, pénzgazdálkodás

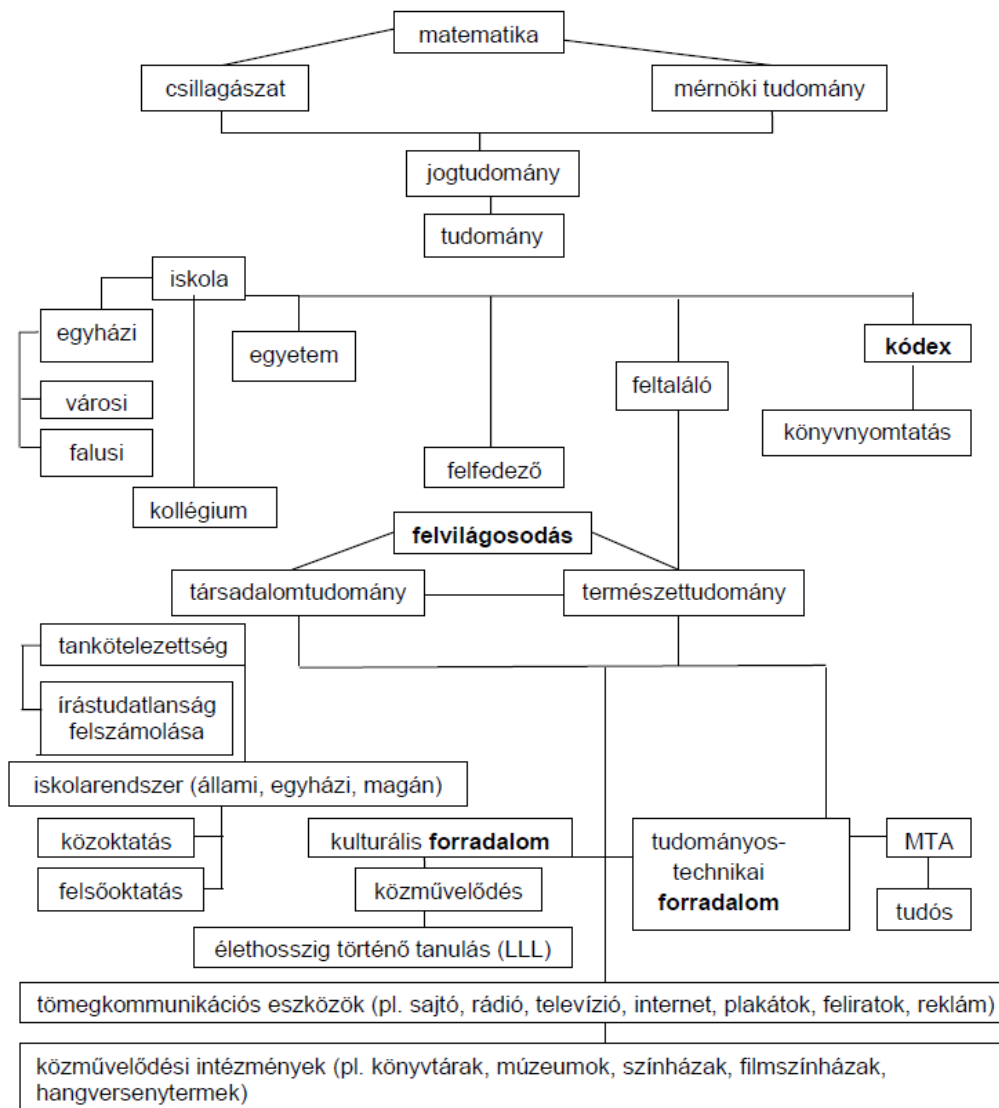
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

V. Eszme-, vallás-, tudomány- és kultúrtörténeti fogalmak

1. Tudomány – művelődés
2. Vallások és eszmék
3. Eszmerendszerek
4. Művészetek

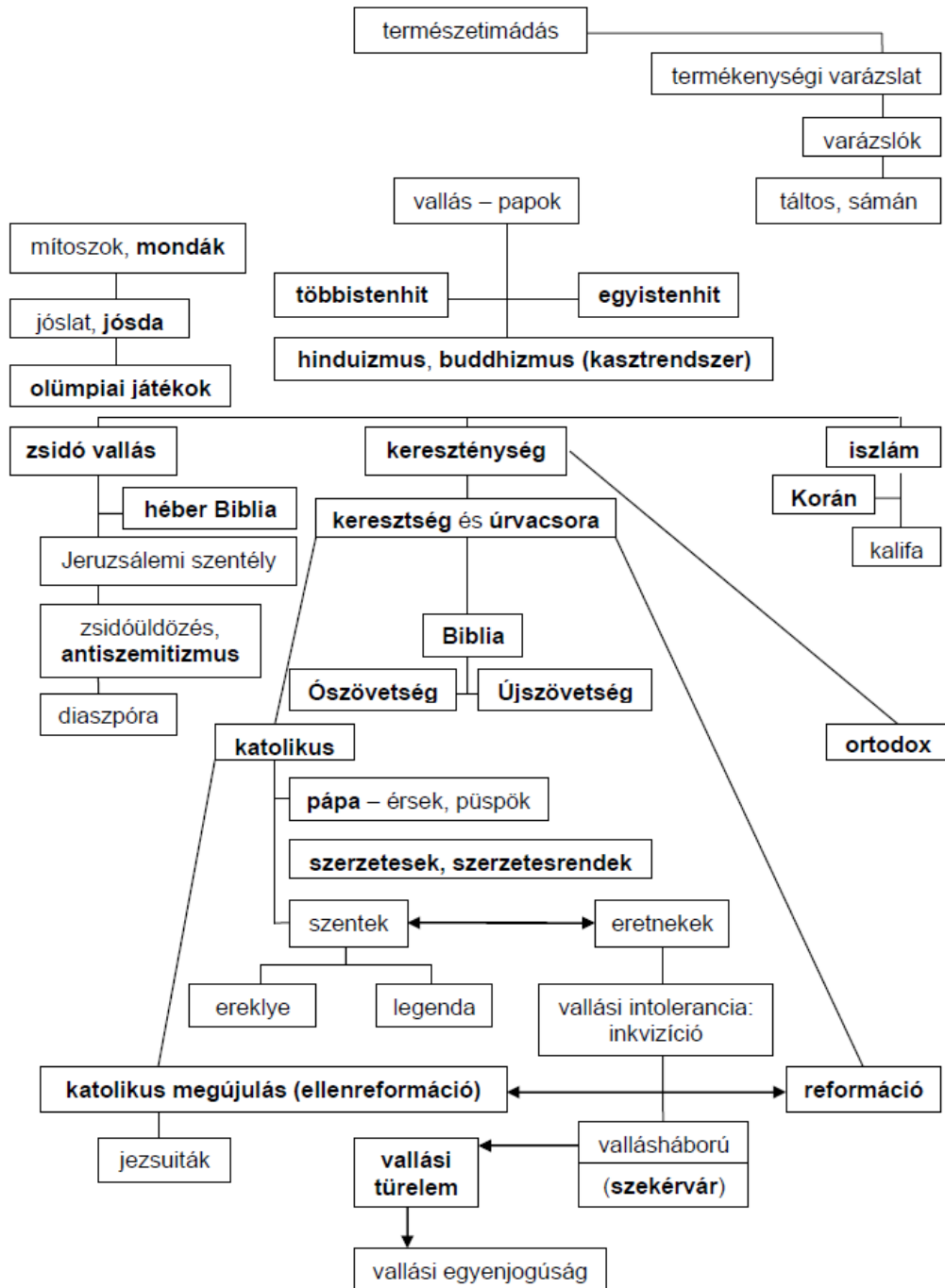
Kulcsfogalmak: kultúra, vallás, művészet, hit, egyház, világkép.

V. 1. Tudomány – művelődés

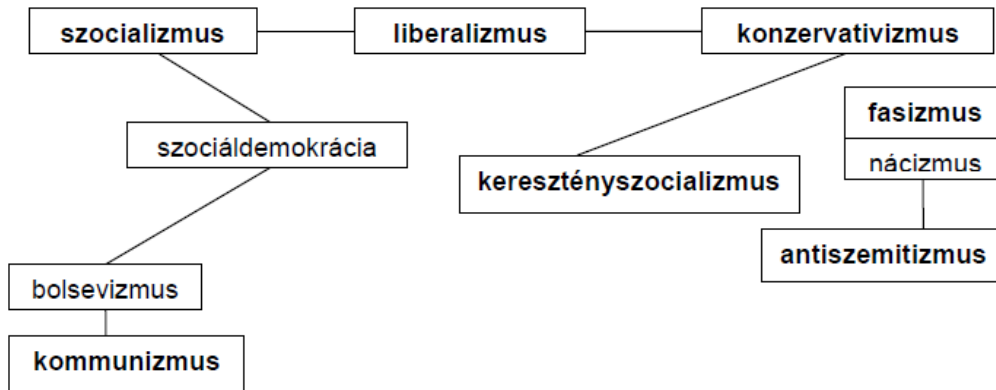
Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

V. 2. Vallások és eszmék

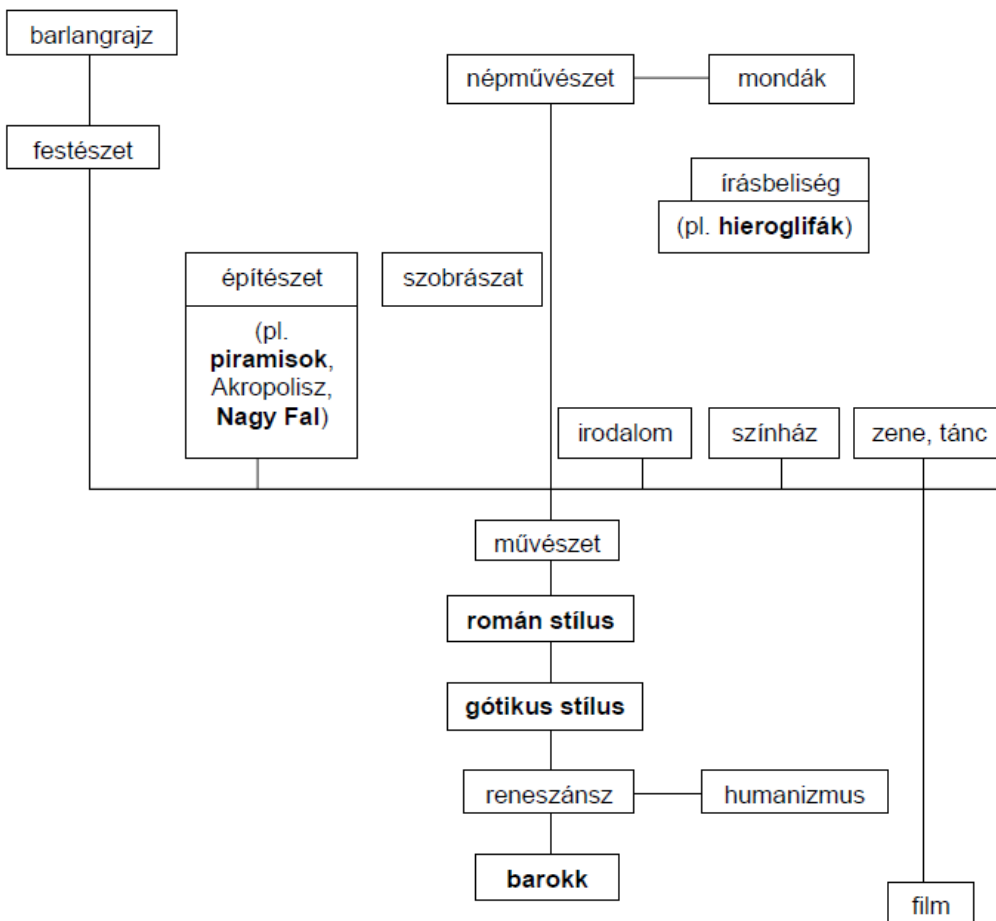

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

V.3. Eszmerendszerek

V.4. Művészet

Fogalomháló az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

Fontos záró megjegyzés: a fogalomháló struktúra tovább finomítható, átrendezhető, kiegészíthető, ha kell, redukálható, de semmiképp nem kötelező előírás, inkább segítség, javaslat.

ABSTRACT

Concept networks for teaching primary school history – based on the 2020 framework curriculum

The primary school history-civics curriculum introduced in 1978 was the first to contain history concepts that were also organised in topical form. This initiative of Péter Szebenyi was continued by Tamás Foki, when – now deprived of Marxist ideological trappings (e.g. objective regularities, worldview-moral-political requirements, class struggle) – he also prepared the concept correlation system for the National Core Curriculum in 1995. Since then, the curriculum and concept system has changed significantly: new curricula were introduced in 2000, interpretative and content key concepts appeared within these in 2012, and they were affirmed in the 2020 curricula. In addition to these, we deal in our present paper with useful “everyday” content concepts in lessons and in textbooks, placing them in a topical system with the aim of supporting planning work and classroom practice of history teaching in the primary school.

JEGYZETEK

- ¹ SZEKENYI Péter (1979): *Történelem-állampolgári ismeretek. Tantervi útmutató 5-8. osztály*. Tankönyvkiadó, Budapest, 21. (Kiemelés az eredeti szövegben!)
- ² BALLA Árpád – FOKY Tamás – KAMARÁS István (1995): *Tájékoztató a NAT műveltségi területeiről. Ember és társadalom*. Szerk. SZEKENYI Péter. Korona Kiadó, Budapest, 39. Az idézett részt szerző Foki Tamás fogalmi összefüggésrendszerét felhasználtuk fogalomhálóink készítésénél.
- ³ HUNYADY György (1968): *Tanulók történelmi alapfogalmainak vizsgálata*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁴ EPERJESSY Géza – SZEKENYI Péter (1976): *A tanulók történelmi fogalmainak a fejlődése*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁵ KOJANITZ László (2020): Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása I. Okok. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/11/kojanitz-laszlo-az-ertelmezo-kulcsfogalmak-tanitasa-es-tanulasa-i-11-03-04/> *Történelemtanítás (LV.) Új folyam XI. évf.* 3-4. sz.;
- KOJANITZ László (2021a): Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II. Változás és folyamatosság. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2021/05/kojanitz-laszlo-az-ertelmezo-kulcsfogalmak-tanitasa-es-tanulasa-ii-12-01-04/> *Történelemtanítás (LVI.) Új folyam XII. évf.* 1-2. sz.;
- KOJANITZ László (2021b): Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása III. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2022/02/kojanitz-laszlo-az-ertelmezo-kulcsfogalmak-tanitasa-es-tanulasa-iii-12-04-03/> *Történelemtanítás (LVI.) Új folyam XII. évf.* 4. sz.
- ⁶ KOJANITZ László (2023): A történelmi fogalmak tanításának nehézségei. *Történelemtanítás (LVIII.) Új folyam XIV. évf.* 3. sz. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2023/11/kojanitz-laszlo-a-tortenelmi-fogalmak-tanitanak-nehezsegei-14-03-02/>
- ⁷ Vö. KATONA András – SALLAI Géza (2002). *A történelem tanítása. Tantárgy-pedagógiai összefoglaló*, Tankönyvkiadó, Budapest, 110-112.

Fogalomhálók az általános iskolai történelem tanításához – a 2020-as kerettanterv alapján

---

⁸ „Kolligáción azt a fajta, a történetírói historizmus részéről végrehajtott fogalmi általánosítást értjük, amely úgy és azáltal biztosítja a lineáris történelmi időben szétszóródó tények rendszeres elbeszélésbe foglalását, hogy egymástól elváló időkategóriákat vezet be (feudalizmus, humanizmus, reneszánsz, barokk, romantika, historizmus, kapitalizmus). Kolligálás nélkül a történelem könnyen a káosz képét öltené magára.” (GYÁNI Gábor /2022/: A történetiség fogalma a történelmi tudományokban. *Literatúra*, 48. évf. 2. sz. 164.)